

XIX. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MARAŞ'TAKİ EKONOMİK VE SOSYAL DEĞİŞİKLİKLERİN ŞEHİRDEKİ BAZI GELENEKSEL MESLEKLER ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ

The Economical and Social Changes' Negative Effects on Some Traditional Occupations in Marash from 19th Century to Now

Yrd. Doç. Dr. Nejla GÜNAY*

ÖZ

Maraş, 1866 yılında aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesinden sonra çok önemli sosyal ve ekonomik değişime uğradı. Şehirde tarım ve hayvancılık ile bunlara bağlı olan zanaat ve sanatlar en önemli geçim kaynaklarıydı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de sanayileşme ekonomik kalkınmanın en büyük hedefi olmuştur da Maraş'ta bu 1980'li yılların başlarından itibaren önem kazandı. Şehirde tekstil, çelik eşya gibi sektörlerde fabrikalar açılması ve Türkiye'nin sosyal durumundaki gelişmelerin Maraş'a yansımalarıyla saraçlık, semercilik, keçecilik gibi bazı geleneksel meslekler önemini kaybetti.

Anahtar Kelimeler

Maraş, Geleneksel Meslekler, Saraçlık, Semercilik, Keçecilik, Külekçilik.

ABSTRACT

Marash experienced a great economic change after the inhabitation of nomadic tribes.

Once, the city's economy relied mainly on agriculture and stock raising, arts and hand crafts. After the declaration of republic, although industrialization became the greatest target of development, industrialization became important in Marash during the 1980's. With the foundation of factories in sectors like steel, textile etc. and the reflection of social changes, in Marash some traditional occupations like saddlery, pack saddling and felt making have lost their importance.

Key Words

Marash, Traditional Occupations, Saddlery, Pack Saddling, Felt Making, Bucket Making.

Giriş

XIX. Yüzyılda Maraş'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı

Maraş, verimli ve bereketli topraklarıyla ünlü Çukurova üzerinde, Ahr Dağı eteklerinde geniş bir ovaya sahip bir şehirdir. Şehrin belli bir zenginliğe kavuşmasında, Ceyhan Nehri ve bulunduğu coğrafyanın sunduğu imkânların rolü çok büyük olmuştur. Maraş, tarihinde Mezopotamya ve Kuzey Suriye'ye giden kervanların güzergâhında olmasından dolayı her zaman önemli bir merkez olmuştur. Kentin bu konumu, ekonomik faaliyetlerini yönlendiren faktörlerden birisidir. Diğerleriyle; çok büyük bir ova

üzerinde kurulması, geniş ormanları, su kaynaklarının bolluğunun toprağı verimli kılması, pek çok sebze ve meyvenin üretilebilmesi, büyük ve küçükbaş hayvanların yetiştirilmesiyle el sanatları ve zanaatın gelişmiş olmasıdır.

Maraş, coğrafyasının ve ikliminin uygun olması ve aynı zamanda akarsu kaynaklarının zenginliği sebebiyle tarıma elverişli bir bölgede bulunduğundan en önemli geçim kaynağı tarımdı. Halkın büyük bir bölümü tarım ve ziraatı meslek olarak icra ediyorken bir bölümü de mesleği olmadığı hâlde kendi bağ ve bahçelerinde ziraatla uğraşmaktaydı. Dolayısıyla toprakla uğraşmak Maraş

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, ngunay@gazi.edu.tr

halkı için hem geçim kaynağı hem de yaşam şekliydi. Maraş'ta buğday, arpa, pirinç, yulaf, çavdar gibi tahılların yanı sıra nohut, mercimek gibi baklagiller de üretilmekteydi. Ama Maraş için en önemli gelir kaynağı cehri, pamuk gibi endüstriyel bitkilerin üretimiydi (SVH 1869: 174). Bu yüzden Maraş'ta pamuk üretimi her geçen yıl biraz daha arttı. Mesela 1869 yılında 102500 kıyye olan pamuk üretimi 1890 yılında 175.750 okkaya yükseldi (Cuinet 2001: 89). Boya sanayinin önemli hammaddelerinden olan cehrinin Maraş'ta üretilmesi için 1884–1890 arasında Maraş Mutasarrıflığı görevini yürüten Yahya Dede Paşa'nın halkı teşvik etmesi ve cehrinin çok para getiren bir ürün olması Maraş'ta yıllık üretimin 300000 kilograma ulaşmasıyla sonuçlandı (Doğan 1999: 286).¹

Maraş'ta diğer bir geçim kaynağı hayvancılıktı. Bunun en büyük sebebi nüfusun yarısından fazlasının konar-göçer aşiretlerden meydana gelmesi ve bu aşiretlerin de en önemli geçim kaynağının hayvancılık olmasıydı. Ayrıca köylerde yaşayan ahalinin de hayvancılıkla ilgili olarak vergi ödemesi onların da köylerinde büyük ve küçükbaş hayvan yetiştirdiklerini göstermektedir (Solak 2004: 155). Maraş'a konargöçer aşiretlerin iskânının süreklilik göstermesine paralel olarak şehirde hayvancılık da her geçen yıl biraz daha gelişme gösterdi. XVI. yüzyılda en çok koyun yetiştirilen (Solak 2004: 156) şehirde XIX. yüzyılda daha çok sığır ve keçi yetiştirilmekteydi (Şemseddin Sami 1316: 4263).

XIX. yüzyılda Maraş'ta bu ekonomik faaliyetlerin yanı sıra el işçiliği gerektiren birçok sanat dalının ekonomik faaliyetler arasında olduğu görünmektedir. Bu sanat dallarından en önemlisi debbağlık(dericilik) idi. Yüzyılın sonlarında Maraş'ta 170 debbağhane ile 350

ayakkabı dükkânı bulunmaktaydı. Şehirde öne çıkan diğer bir meslek dokumacılıktı. Maraş'ta dokunan yünlü ya da ipekli kumaşların çok sayıda alıcısı vardı. Öte yandan bu kumaşlar, kenarları altın ve gümüş işlemeli giysilere dönüştürülerek de satılabiliyordu (Resim 1). Maraş'ta 1890'larda bu işleri yapan 281 atölye vardı (Cuinet 2001: 90). Maraş'ta XIX. yüzyılın sonlarında halı dokumacılığı da önem kazandı. Merkezi İzmir'de bulunan Şark Halı Şirketi, Maraş'ta da bir şube açarak buraya 100 tezgâh koydu. Maraş ve kazalarında yün ve iplikten dokunan halı ve kilimler Maraş, Antep ve Halep'te satılmakla beraber İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç edilmekteydi (Önsoy 1988: 86). Maraş'tan Avrupa'ya mal gönderilen diğer sanat kolu marangozluk ve mobilyacılıktı. Meşe, ceviz ve çınar ağaçlarından yapılan sandalye, kanepe, masa, dolap ve diğer bazı ürünler Avrupalı tarzda imal edilmekteydi (SVH 1908:463; Resim 2)).

Maraş'ta 1868 yılında bir bedesten ve 1856 dükkân varken dükkân sayısı 1886'da 1937, 1894'te 1447 olarak tespit edilmektedir. 1905 yılında ise 1625 dükkân ile 14 hanın olduğu şehre bir de otel ve lokanta yapıldı. Ayrıca "Maraş Bank" isimli bir banka kuruldu. Şehirdeki hanların yanı sıra bir otel açılıp banka kurulması Maraş'ın yurt içi ve yurt dışındaki ticarî etkinliğinin bir göstergesidir. Nitekim o dönemde Maraş üretilen mallar ve bunların ticareti bakımından önemli bir konumdaydı (Günay 2007: 142). Bu çalışmada XIX. yüzyılda çok önemli bir ekonomik potansiyeli olan Maraş'ın, bu potansiyeli kaybetmesiyle şehrin ekonomik yapısında meydana gelen değişikliklerin yapılmakta olan el sanatları ve zanaatlar üzerine etkileri incelenecektir. Öte yandan şehrin ekonomisinde meydana

na gelen değişmelerin folklorik yapıya olan etkisi araştırılacaktır.

Şehrin Sosyal ve Ekonomik Yaşantısında Meydana Gelen Değişiklikler

Maraş'ın XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlı hâkimiyetine alınmasından sonra buraya çok sayıda konargöçer aşiret iskân edilmiş, bu da şehrin sosyal ve ekonomik hayatında önemli değişiklikler sebep olmuştu. Çünkü geçimini hayvancılıkla temin eden bu aşiretlerin tamamı hem ihtiyaçlarının çok büyük kısmını Maraş'tan karşılıyor hem de kendi maddelerini Maraş'ta satarak şehrin ekonomisine katkıda bulunuyorlardı (Cevdet Paşa 1991:). Yaklaşık 44000 nüfuslu² aşiretler Mart ayı sonundan Nisan ayı sonlarına kadar yaylaya (Uzunyayla) çıkarlar, Ekim ayı içerisinde de Maraş'a dönerlerdi. Maraş Kapalı Çarşısı bu dönemlerde bir fuar ve panayır alanını andırırdı. Aşiretler ürettikleri yün yapığı, peynir ve yağı Maraş'taki Ermeni tüccarlara ucuz fiyata satarlar, Ermeni tüccarlar da bu malları İstanbul'a ve İskenderun Limanı üzerinden Avrupa'ya ihraç ederek büyük paralar kazanırlardı (Bayazit 2008: 41-42). Aynı şekilde kendi ihtiyaçlarını Maraş çarşılarından temin ederlerdi. Buna göre aşiretlerin en çok aldıkları ürünler hayvancılıkla ilgili malzemeler olduğundan hayvancılıkla ilgili iş kolları ve meslekler kazançlı zanaatlardı. Bu iş kollarının başında sarçalık, semercilik, debbağlık gelmekteydi. (Bayazit 2008: 42; Atalay 2008: 206).

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra dışarıdan önemli miktarda göç alması ve Anadolu'da sık sık Ermeni isyanlarıyla karşılaşması sebebiyle birtakım idarî düzenlemeler yaptı. Özellikle Maraş'ın Zeytin bölgesinde 1860 ve 1862 yılında meydana

gelen Ermeni ayaklanmalarından sonra bölgede çok ciddi tedbirler aldı. 1866 yılında gerçekleştirilen ve "Fırka-i İslâhiye" denilen düzenlemeler askerî ve idarî tedbirleri içermekteydi: Buna göre ilk olarak Çukurova'da konargöçer bir hayat tarzı süren Türkmen aşiretlerinin yeni iskân bölgeleri tesis edilip yerleşik hayata geçirilmeleri amaçlandı (Ahmet Cevdet Paşa 1991: 127). Bu düzenlemelerle ayrıca; Balkanlarda büyük toprak kaybına uğrayan imparatorluğun buradan gelen göçmenlerin iskânını gerçekleştirmek, arazilerin ziraata açılması suretiyle üretimi temin etmek ve bölgede artış gösteren Ermeni isyanlarına son verip Ermenilerle bazı aşiretlerin karşı karşıya gelmesini engellemek de amaçlanmaktaydı (Yavuz 2004: 75, 82; Günay 2007:243).

Aşiretlerin iskânından sonra özellikle hayvancılıkla ilgili bazı zanaatlar büyük bir iş kaybına uğrayarak krize girmişse de 1950'li yılların sonlarına kadar Maraş'ın ekonomisi tarım, hayvancılık ve el sanatlarına dayanan zanaatlara dayanmaktaydı. Bu durum Maraş'ın 1968 yılında kalkınmada öncelikli iller arasına alınmasıyla değişmeye başladı. Şehirde, küçük çaplı sanayi kuruluşlarından farklı olarak büyük çaplı pamuklu dokuma sanayi, iplik fabrikaları, süt ürünleri, dondurma, zeytin ve ayçiçek yağı fabrikaları kuruldu (Görücü 2005: 1147).

Maraş ekonomisinde dönüm noktası denebilecek gelişmelerden bir diğeri de 1980'li yılların başlarında yaşandı. Buna göre şehirde tekstil ve çelik eşya sektörü başta olmak üzere çeşitli sanayi kuruluşlarının açılması Maraşlılara yeni iş ve istihdam imkânı temin etmesinin yanı sıra bazı ürünlerin fabrikada daha ucuza imal edilmesi, bu ürünlerin elde üretilenini arka plana attı.

Kahramanmaraş'ta yaklaşık bir asır içerisinde meydana gelen sosyo-ekonomik değişim saraçlık, keçecilik, külekçilik, semercilik, yemenicilik, köşkerlik gibi geleneksel Türk el sanatlarına dayanan meslekleri ve küçük işletmeleri ortadan kaldırdı.

Şehrin Sosyal Yaşantısı ve Ekonomisindeki Değişikliklerin Etkilediği Meslekler

Aşiretlerin yerleşik hayata geçmesinden sonra iç talep azalsa da Maraş'ta üretilen saraçlık ürünlerinin önemi değişmemişti. Zira Maraş'ta üretilen at koşum takımlarının ünü Avrupa'da da biliniyor ve sırma işlemeli bu takımlar Avrupa'ya ihraç ediliyordu (Cui-net 2001: 90). XIX. yüzyılın başlarında Maraş'tan saraçlık ürünü temin edenler bunu ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra ürünlerin üzerindeki işlemlerden dolayı görsel güzelliği nedeniyle tercih ederken günümüzde bu görsellik önemi yitirmiş ve alıcılar sadece ihtiyaçlarını karşılama amacını güder olmuştur. Çünkü Maraş'ta meydana gelen sosyal ve ekonomik değişim sonucunda tarım ve hayvancılık iyice azalmıştır. Öte yandan gelişen ulaşım imkânları sonucunda at, eşek gibi binek hayvanlarının yerini arabaların almasıyla görsellik ihtiyacı tamamen ortadan kalkmıştır. Tarımda da hayvan gücü yerine traktörlerin kullanılmaya başlanması saraçlığın önemi iyice azaltmıştır.

Maraş'ta saraçlık günümüzde babadan oğla geçen bir meslek olarak icra edilmektedir. Bugün Maraş'ta bulunan altı saraç ustasından biri olan Zafer Güzlek mesleği dedesinden öğrendiğini, babası ve amcasının da saraç olduğunu, üniversitede eğitim almalarına rağmen kendi oğullarına da mesleğini öğrettiğini, ancak 40 yıldır dışarıdan çıracak yetiştirilemediğini ifade ederek "*Maraş,*

Adana, Adıyaman ve Malatya'nın kaza ve köylerinden gelen müşterilere iş yapıyoruz. Çünkü buralarda bizim işi yapan hiç kimse kalmadı. Hazır ürünlerimiz de var ama daha çok sipariş üzerine çalışıyoruz. En çok inek ıralı satıyorum. Bizim mamullerimizde sağlamlık önemlidir. Geç eskidiği için müşteri sayımız sınırlıdır" demektedir (K.K: Zafer Güzlek/Kahramanmaraş).

Saraçlıkta; köşker ve saraç keskesi, çeşitli boylarda zımba, biz, iğne ve makaslar (kuyumcu ve saraç makası olarak iki tür), pense, muşta, çeşitli ebatlarda yaylı el zımbaları, çekiç, dört parçalı pul denen çıt çıt malzemesi, çeşitli deriler, keçe ve süsleme malzemeleri kullanılır. Saraçlık sanatı çok dikkat isteyen bir meslektir. Çünkü kullanılan koşum takımlarının hayvanı rahatsız etmemesi, hayvanın tabii hareketlerini engellemesi ve sağlam olması zaruridir. Bu nedenle saraçlıkta kullanılan derilerin uygulandığı yerler bile farklılık gösterir. Özellikle hayvan yük hayvanı ise malzemenin daha sağlam ve dayanıklı olması için inek, öküz, camız gibi hayvanların derisi kullanılır. Çok sağlam olmayan keçi derisi cüzdan v.b malzemelerin yapımında kullanılır. Koyun derisinin esneme payı vardır. O nedenle sarılması gereken malzemelerde koyun derisi tercih edilir. Hayvanın üzerinden eğer veya semeri alındığında terlemesini önlemek için atılan malzemeye "*Belleme*" denir. Bu malzemenin altı keçe üstü çadır veya halıdır. Eyerlerde de deri, demir, ağaç ve keçe kullanılır. Hayvanın arkasına tutturulan "*Aşırma*"; keçe, ip ve halıdan yapılır. Aşırmada isteğe bağlı olarak deri de kullanılabilir. Hayvanın semeri kaymasın diye kuyruğunun altından geçirilen ve "*paldın*" denilen malzeme de deriden imal edilir. Eyerin arkasına takılarak eyerin kaymasını önleyen

malzemeye de “*Kuskun*” adı verilir. Süsleme amacıyla da kullanılan “*Terki Bağı*”, aşırma, semer ve eyerin birbirine bağlanmasını sağlar. Boncuklarla süslenen “Döşlük (Kantarma)” eyerin arkaya kaçmasını önler. Saraçlar tarafından üretilen gem başlığı, bıçak ve şarjör kılıflarıyla bileklikler de deriden üretilir ((K.K: Zafer Güzlek/ Kahramanmaraş/ Kahramanmaraş; Resim 3).

Maraş'ta 1950'li yıllarda 60 farklı çeşitte yapılan saraçlık, hem mamullerinin geç eskimesi hem de kullanım alanlarının daralması sebebiyle günümüzde dört-beş türden öteye geçememektedir (Kahramanmaraş'ta 2007: 29). Ancak Maraşlı saraçların hazırladığı sırma işlemeli takımların Avrupa'ya ihraç edilmesi nedeniyle sim-sırma işlemeciliği çok büyük bir gelişme göstermiş, başlangıçta bir erkek sanatı olan sim-sırma işlemeciliği evlerde kadınlar tarafından da yapılmaya başlanmıştır (Resim 4). Günümüzde saraçlık sanatının yok olmaya yüz tuttuğu Maraş, sim-sırma işlemeciliğinin merkezi durumundadır (K.K: Lutfiye Özkömeç/Kahramanmaraş).

Şehirdeki sosyal değişimin en çok etkilediği mesleklerden biri de keçecilik. Mehmet Tutma, Maraş'ta kalan son keçeci ustalarından biridir. 67 yaşında olan usta, on yaşından beri bu işi yaptığını, mesleği dayısından öğrendiğini, kardeşiyle birlikte devam ettirdiklerini ve mesleği devam ettirecek çırakları olmadığını ifade etmektedir (K.K: Mehmet Tutma/ Kahramanmaraş). Hammaddesi yün, yeşil sabun ve su olan bu sanat dalı Maraş'ta tarım ve hayvancılığın önemli olduğu yıllarda çok kazançlı bir meslekti. Ancak günümüzde hem şehrin tekstil sektöründe gelişmiş olmasından dolayı el emeğine dayalı dokuma işlerine olan talep azalmış hem de teknolojinin gelişmesine paralel olarak keçenin yerini ala-

bilecek yeni ürünlerin ortaya çıkmasıyla keçenin kullanım alanlarının daralması bu mesleğe olan rağbeti azalttı. Maraş'ta keçe üretimi 20 yıl öncesine kadar tamamen insan gücüyle yapılırken 1980'li yılların sonunda “Tepik Makinesi” denilen yün atma makinesinin kullanılmaya başlanmasıyla bu meslek erbabı da teknolojiden yararlanmış oldu (Resim 5). Zira bu makinenin kullanılmasından önce yün, Konya'da imal edilen ve koyun bağırsağından elde edilmiş yaylar vasıtasıyla atılırdı. Keçe yapımında ilk aşama yünün tepik makinesinde atılmasıdır. Daha sonra yün, preslenerek pişirme denen işleme geçilir. Bu işlemde yünün su ve sabun kullanılarak birbirine kaynaşması sağlanır. Pişirme işlemi tamamlandıktan sonra kurutulan keçeye kırmızı boya ile süsleme yapılır. Maraş keçeciliğinde siyah desen vermek isteniyorsa bu siyah yün kullanılarak yapılır (K.K: Mehmet Tutma / Kahramanmaraş; Resim 6).

Maraş'taki sosyal değişim sonucunda yok olmaya yüz tutan diğer bir meslek semerciliktir. Semercilikte; çuvaldız, testere keser, makas vb araç gereçlerle keçe, sığır derisi, gürgen, çınar, meşe gibi sert ağaçlar, telis, şekil verilmiş kalın tel, pamuklu ip ve berde (sazlıklarda yetişen bir tür bitki) kullanılmaktadır. Bu hammaddelerden berde Afyonkarahisar'dan getirtilirken diğerleri Kahramanmaraş'tan temin edilmektedir (K.K: Ali Özen / Kahramanmaraş).

Semercilik, 1970'lerde Maraş Kapalı Çarşısı'nda en fazla esnafı bulunan meslek dalı iken 2009 yılında Maraş'ta iki semerci ustası bulunmaktadır. Bu ustalar da sadece Maraş'a değil Gaziantep, Malatya gibi çevre illere hatta tüm Türkiye'ye hizmet vermektedir. Nitekim bu meslek teknolojik gelişmeler neticesinde hayvan sayısının azalmasına paralel

olarak Anadolu'nun birçok yöresinde yok olmuştur. Kahramanmaraş'ta ekonominin tarım ve hayvancılığa dayandığı yıllarda semercilik çok önemli bir meslekti. Bağ ve bahçeciliğin de önemli bir uğraş olduğu görülen Kahramanmaraş'ta elde edilen hasat, at ve eşeksirtında taşındığından şehrin ekonomisinde semer ustalarının önemli bir yeri vardı. Günümüzde semer üretimi daha çok sipariş üzerine yapılmaktadır (K.K: Ali Özen / Kahramanmaraş; Resim 7).

Osmanlılar döneminde Maraş'ta marangozluk mesleği de gelişmiş zanaatlardandı. Bu mesleğin bir alt kolu olan külekçilik sadece Müslümanlar tarafından icra edilmekteydi. Külek yapımında kullanılan ağacın cinsi söğüt, ceviz, çınar, dut ve gürgen olabilirdi. Günümüzde ceviz pahalı olduğu için kullanılmamaktadır. Kapların dip kısmı kavak ağacından yapılır. Bu hammaddenin tamamı Maraş'tan temin edilmektedir. Kereste hızarlarda biçilerek ince tahtalar haline getirilir. Daha sonra küleğin dış yüzeyinin pürüzsüz olması için tahtanın bir tarafı marangoz rendesiyle perdahlanır. Bu işlemden sonra tahtalar kıvrılabilmesi için suya bastırılır. Şekil almaya hazır hâle gelmiş olan tahtalar mengene denilen araç yardımıyla bükülür. Ardından mıhlama, çemberleme ve dibini takma işlemi gerçekleştirilir. Arzuya göre kapak yapılabilir. Külek yapımında dövgü, çekiç, çemberi çevirmeye yarayan şinker, testere, keser, silgi ve kuşdere denen araç gereçler kullanılır (K.K: Hacı Külekçi / Kahramanmaraş; Resim 8).

Atalay, bu esnafın mamullerini çok iptidai bularak sanat eseri olarak takdimine karşı çıkar ve bu zanaat erbabı hakkında "*Bunlar sanat nâmı ile pek bayağı kovalar yaparlar ve bunları sekiz on meteliğe satmakla vakit geçirirler. Külek*

tahtasını çok kereler cevizden yaparlar ki onun tahtası külekten daha kıymettar ise de bunu kimse takdir etmez." (Atalay 2008: 208) der. Ancak külekçi tarafından tahtadan kova şeklinde yapılmış olan ve "*Yoğurt Küleği*", "*Ekmek Küleği*" ve "*Tuz Küleği*" denilen bu kapların bölge halkı için önemi çok fazlaydı. Zira Maraş'ta kış için zahire denilen erzak hazırlanması önemli bir gelenektir. Zahire olarak hazırlanan mamullerin başında da hammaddesi yarma ve yoğurt olan tarhana gelir. Yaz aylarında bütün Maraşlılar tarhana yapma telaşına düşerler. Gerekli olan yoğurdun ekşimeden, bozulmadan köylerden şehre getirilebilmesi külek denen bu kaplarla temin edilebiliyordu. Öte yandan Maraş'ta kış için yufka ekmek hazırlayıp saklamak da adettendi. Ekmek Küleği denilen kaplar ekmeğin bayatlamadan saklanmasına imkân verdiği için hemen hemen her evde ekmek küleğine rastlanırdı. O yüzden bu kaplar ekonomik durumu ne olursa olsun tüm Maraş evlerinde önemli bir ihtiyaç malzemesiydi. Buna bağlı olarak külekçi esnafı tarafından üretilen mamullerin alıcısı çok olduğundan bu meslek rağbet gören iş kollarındandı. Ancak günümüzde cam sanayinin gelişmesiyle cam kaplar üretilmesi, Maraş'ta çelik ve alimünyüm sektöründe yaşanan gelişmeler nedeniyle alimünyüm kaplar üretilmesi ve plastik kapların da piyasada yer alması külek denen bu tahta kapların önemini kaybetmesine sebep oldu. Üstelik 1990'lı yıllardan sonra evlerde yufka ekmek yapımının yok denecek kadar azalması ve tarhananın artık evler yerine fabrikalarda üretilmeye başlanması bu kaplara duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdı. 1990'lı yılların sonlarında Maraş'ta on olan külekçi esnafı sayısı günümüzde sadece birdir. O da 80 yaşında olduğu için iş göremez durumdadır. Dükkanını

ise 50 yaşındaki kalfası işletmektedir. Arkadan gelen başka çırak olmaması bu zanaatın tamamen kaybolacağı anlamına gelmektedir. Son külekçi ustası olan Hacı Külekçi “Maraş’ta küleğe olan talep çok azaldı. Urfa, Antep (Gaziantep), Sivas, Erzincan gibi şehirlerden sipariş alabiliyoruz. Çok para kazanamasam da geçimimim sağlayabiliyorum. Beş- altı yıl önce çevre illerden daha çok müşterim vardı. Ancak alimünyüm, krom, plastik kapların çıkmasından sonra bunlarla rekabet edemedik. Gençler iş zor parası az olduğu için bu mesleğe yönelmek istemiyorlar. O yüzden kalfamın çırağı yok” demektedir (K.K: Hacı Külekçi / Kahramanmaraş). Kardeşi Hüseyin Külekçi “Mesleğim külekçilik olmasına rağmen iş ağır geldi, bıraktım. Şimdi kilim satarak geçimimim sağlıyorum. Çocuklarımın öğrenmesini de ben istemedim.” (K.K: Hüseyin Külekçi / Kahramanmaraş) demektedir.

Esas kullanım alanında artık rağbet görmeyen ancak turistik eşya olarak üretilmesiyle adeta küllerinden yeniden hayat bulan yemenicilik bugün şehrin sembollerindedir. Kahramanmaraş’ta “şefdeli yemeni” adıyla bilinen bu pabuç türünün; yemeni, çarık, postal ve edik olmak üzere dört türü vardır. Şehirde yemenicilik yapan tek aile olan Koparların en büyük üyesi Alaattin Kopar’ın anlattığına göre; dedelerinin de mesleği olan bu mesleği icra etmenin eskiden çok önemli kuralları vardı. Buna göre pabuç türlerinin uzmanlaşmış ustaları olurdu. Mesela postal ve çarık imal eden bir usta edik ve yemeni yapmazdı. Bu esnaf şeyhinin koyduğu bir kuraldı ve herkes uymak zorundaydı. Kopar, “Postal, denilen pabuç türüne deri ile genelde motifi hiç değişmeyen bir nakış işlenirdi. Bu pabuç devlet adamları tarafından alınır, Pa-dişahlara bile Maraş’tan postal gönderil-

diği olurdu. Halka satılan postala nakış işlenmezdi.

Maraş’ta üretilen pabuçlarda beş renk kullanılırdı. Bu renkler tesadüfen değil kullanım alanlarına göre seçilirdi. Yeni yetişen gençlere (kız-erkek) portakal ya da narçiçeği kırmızısı, daha olgun gençlere kırmızı pabuçlar yapılırdı. Evli olanlar; sarı, hardal rengi pabuç giyerlerdi. Hatta annemin anlattığına göre; yeni evlenen genç kızlar, hardal rengi edik gelmezse baba evinden çıkmak istemezmiş. Çünkü hediye gelen dörtlük ya da sekizlik mecidiyeler ağzı geniş bir pabuç türü olan edikten sığarmış. Gelin çocuk sahibi olduktan sonra artık siyah pabuç giymeye başlardı. Dul kadınlar ise yeşil pabuç giyerlerdi. Hatta anlatılana göre dul kadınların talipleri onları ayaklarındaki yeşil pabuçtan anlar, evlerini öğrenmek için kendilerini takip ederlerdi.” (K.K: Alaattin Kopar / Kahramanmaraş; Resim 9, 10) demektedir. Maraş’ta üretilen pabuçların en önemli hammaddesi elde üretilmiş deridir. Çünkü fabrikada üretilen deri çivi ve ip tutmadığı için istenilen sonuç alınamaz. Bir pabuçta beş farklı deri kullanılmaktadır: Pabucun taban kısmı dayanıklı olsun diye camız veya manda derisinden yapılırdı. Yüz kısmı inek, saya katlaması denen kısmı teri çektiği için koyun derisinden yapılırdı. Taban derisi sert, sağlıklı ve esnemeyen bir deri türü olan dana derisinden yapılırken kemer sızısı denen bölüm ince ve sağlam olması için keçi derisinden yapılırdı. İşlem sırasında; üç farklı boyda keski, deriyi dövmek için muşta, biz(tığ da denebilen bizin aynı anda kullanılan iki farklı iğnesi vardır), dikmek için pamuklu iplik (ip dikiş esnasında su almaması için balmumu ile mumlanır), sert çınar ağacından (erkek çınar ağacı) yapılmış çeşitli boylarda kütük ve çarık, yemeni, edik kalıpları

gerekli alet edevattır. Yapıştırma işleminde de çiriş ağacı kökünden üretilen bir malzeme kullanılırken, müşterinin farklı renkler talep etmesi durumunda da kök boya kullanılmaktadır. Yetiştirildiği altı elemandan üçünün öldüğünü ve kendi iki oğlu ile torunlarına da mesleği öğrettiğini anlatan Alaattin Kopar, 2006 yılında Kültür Bakanlığı Geleneksel Türk El Sanatları Vakfı tarafından bir plaket ve teşekkür belgesiyle ödüllendirildiğini³ ifade ediyor. *“Bugün en çok Kültür Bakanlığı’na iş yaptıklarını, bağ ve bahçede çalışanların yemeni, kadınların plajlarda giymek için çarık aldıklarını, yerel halkın mamullerine eskiden olduğu gibi ilgi göstermediğini, elli yıl öncesine kadar Halep’ten develerle gelen Araplara mal sattıkları hâlde şimdilerde bunun söz konusu olmadığını”* anlatmaktadır. Alaattin Usta’nın oğlu Hüseyin Kopar, *“Mamullerinin %10’unun iç, %90’unun dış pazarda satıldığını, ürünlerini Amerika Birleşik Devletleri, İrlanda, Almanya gibi ülkelerde yapılan çeşitli etkinliklerde tanıtma fırsatı bulduklarını, başta Truva, Yüzüklerin Efendisi, Harry Potter, 8.Henry, Karaoğlan gibi filmler olmak üzere çeşitli filmler için farklı özelliklerde pabuç ürettiklerini”* ifade etmektedir.

Sonuç

Maraş’ın XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar konargöçer bir hayat süren ve hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin göç güzergâhı üzerinde olması sebebiyle çok canlı bir ekonomisi vardı. 1866 yılında yapılan askeri ve idari düzenlemeler sonucunda aşiretlerin yerleşik hayata geçmesiyle Maraş’ın sosyal ve ekonomik yaşantısında önemli değişiklikler oldu. Tarım da hayvancılık kadar önem kazandı. Buna bağlı olarak bazı meslekler cazibe ve canlılığını korudu. Özellikle

hayvancılık ve hayvancılığa bağlı ürünlerle ilgili olan saraçlık, semercilik, külekçilik meslekleri hem Osmanlı’nın son döneminde hem de Cumhuriyet’in ilk döneminde önemini korudu.

Cumhuriyet Türkiye’si dünyada meydana gelen teknolojik değişimleri alıp uygulamaya başladı. Özellikle günlük hayatta meydana gelen bu değişikliklerle atın yerini araba, öküzün yerini traktör aldı. Kalkınma ve sanayileşme Cumhuriyet döneminin en büyük hedefi oldu. Bu hedefe bazı Anadolu şehirlerinde geç de olsa ulaşılması o şehrin sosyal ve ekonomik yapısını değiştirdi. Maraş’ta sanayileşme hareketi 1980’li yıllardan itibaren daha çok göze çarpar. Şehirdeki sanayileşmenin yanı sıra teknolojinin gelişmesi ve günlük hayatta kullanılmaya başlaması Maraş halkının alışkanlıklarını değiştirmesine sebep oldu. Şehirdeki zanaatkarlar ise bu değişime ayak uyduramadılar ve mesleklerini babalarından, dedelerinden öğrendikleri şekilde icra etmeye devam ettiler. Öte yandan yeni nesillerin eskiyi hiç bilmeden doğrudan doğruya yeni ürünlerle karşılaşması o ürünlere alışması, eski meslek erbabıyla yeni nesiller arasında hiç bağlantı kurulamamasını beraberinde getirdi. Bu durum şehirde el emeği göz nuruna dayanan bazı sanat ve zanaatların sanayi ürünleriyle baş edemeyip yok olmasına ya da yok olma noktasına gelmesine sebep olmuştur. Bunların başında sadece bir tek ustası kalan külekçilik gelmektedir. Bunun dışında Maraş’ta altı saraç, iki semerci, iki keçeci ustası kalmıştır. Buna rağmen Kahramanmaraş çevre illere saraçlık ürünleri ve semer temin eden bir merkez konumundadır. El sanatlarına dayanan mesleklerden bir kısmı birbirlerini yaşıatma özelliği göstermektedir. Örneğin, elde deri işleyenler varlıklarını neredey-

se yemeni esnafına borçludurlar.

Yok olmaya yüz tutmuş zanaatların yaşatılabilmesi için Kahramanmaraş İl Kültür Müdürlüğü'nün teşvik edici çalışmaları vardır. Ancak yetiştirecek çıkarak bulunamaması sebebiyle bu amaca ulaşmak pek mümkün görünmemektedir. Bunun önüne geçmek ve geleneksel mesleklerin yok olmasını önlemek için İl Kültür Müdürlüğü, ilköğretim okullarının idareleriyle işbirliği yaparak yetenekli çocukları tespit etmeli ve onlara bazı maddi ve manevi imkânlar vererek çocukların bu mesleklere yönlendirilmesini temin etmelidir.

Bu sanatların yaşatılabilmesi için mümkün olduğu kadar turistik sektör içinde yer alması gerekir. Bu yolla tüketicinin mamulleri, günlük hayatta kullanmasını temin etmek değil süs eşyası olarak kullanmak suretiyle kültürel zenginliği yeni nesillere aktarmak amaçlanmalıdır. Mamullerin tanıtımı için fuar, sergi, kermes gibi organizasyonlar yapılmalıdır. Ürünler günümüzdeki ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak işlenmiş olarak piyasaya sürülmelidir. Örneğin; keçe, deri veya saraçların yaptığı işlemlerle süslenerek ceket, yelek gibi giysilere, ya da masa örtüsü, yatak örtüsü gibi ürünlere dönüştürülebilir. Bu amaçla zanaatkârlar, şehirdeki konfeksiyon atölyeleri ve diğer girişimciler işbirliği yapabilirler.

NOTLAR

1 Maraş'ta tahıl ve endüstriyel bitkilerin üretimi şehrin Osmanlı hâkimiyetine girdiği XVI. yüzyıldan beri yapılmaktaydı (Solak 2004: 141-151).

2 Bu sayıya sadece Reyhanlı, Cerid ve Tercirli aşiretleri dâhildir. Diğer aşiretler de hesaba katılırsa Maraş üzerinden yaylaya çıkan ve kış başında geri dönenlerin sayısı çok daha fazladır (Bayazıt 2008: 41).

3 Bu ödül Hacı Külekçi'ye de verildi (K.K: Mehmet Kopar /Ankara).

KAYNAKLAR

Doğan, Ayhan. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1999.

Bayazıt, Bekir Sami. *1865-1866 Kürtdağı, Cebel-i Bereket, Kozanoğulları İsyanı ve Güneydeki Aşiretlerin İskânları*, Kahramanmaraş, Ukde, 2008.

Atalay, Besim. *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Haz. İlyas Gökhan- Mehmet Karataş, Kahramanmaraş, Ukde, 2008.

Cevdet Paşa. *Tezâkir*, Yay. Cavit Baysun, Ankara, TTK Yay., 1991.

Solak, İbrahim, XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563), Ankara: Akçağ Yay., 2004.

Kahramanmaraş'ta Kültürel Çeşitlilik Kahramanmaraş'ta Yaşayan Etnik Grupların Kültürel Mirası Projesi (2007), Ankara.

Yavuz, Nuri. *Fırka-i İslahiye*, Ankara: Gündüz Yay., 2004.

Günay, Nejla. *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, İstanbul, IQ Yay., 2007.

Salname-i Vilayet-i Haleb, 1286 (1869).

Şemseddin Sami, *Kâmusul' Âlam*, cilt VI, İstanbul, 1316.

Görücü, Veysel, "Bölgesel Kalkınmada Kahramanmaraş'ın İktisadi Potansiyeli ve Gelişme Stratejileri", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, cilt III, Kahramanmaraş, 2005.

Cuinet, Vital, *La Turquie 'asie*, İstanbul: Isis, 2001.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Alaattin Kopar, 75 yaşında, yemeni ustası.

Ali Özen, semerci ustası, 55 yaşında, ilkokul mezunu.

Hacı Külekçi, külekçi esnafı, 80 yaşında, okur-yazar değil.

Hüseyin Külekçi, mesleği bırakmış külekçi esnafı, 70 yaşında.

Hüseyin Kopar, Alaattin Kopar'ın oğlu, işadami.

Lutfiye Özkömeç, sim-sırma sanatı usta öğreticisi, 40 yaşında, üniversite mezunu.

Mehmet Kopar, Alaattin Kopar'ın oğlu, işadami.

Mehmet Tutma, keçeci ustası, 67 yaşında, okur-yazar değil.

Zafer Güzlek, Saraç esnafı, 49 yaşında, ortaokul mezunu.

İlgili Resimler

Resim 1: Maraş'ta yapılan altın işlemeli sa-
bahlık.

Resim 2: Avrupa'ya ihraç edilen ağaç oymacı-
lığına ait bir örnek.

Resim 3: Maraşlı saraç Zafer Usta'nın dükkâ-
nından bir görünüm.

Resim 4: Önceleri saraçlar tarafından yapıldı-
ğı hâlde sonraları Maraşlı hanımların evlerde
işlemeye başladığı sim-sırma işlemesinin ya-
pılışı.

Resim 5: Keçe yapımında kullanılan yün tep-
me makinesi.

Resim 6: Maraş'ta keçe yapımı

Resim 9: Edik ustası İbrahim Kapor.

Resim 7: Maraş'ta Ali Usta tarafından üretilen semerler

Resim 10: Maraş'ta 200 yıl önce yapılan bir edik ve çeşitli alet edevatla karlı havalarda kaymayı önlemek için ediğin altına çakılan nalçalar.

Resim 8: Maraş'ta son külekçi ustası Hüseyin Külekçi ve bazı mamulleri.